

WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVIII (2021), №1
s. 167-175
doi: 10.36121/jjankowska.18.2021.1.167

Jagoda Jankowska
ORCID: 0000-0002-6295-0832
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Sfragistyka w świecie archiwów

Streszczenie: Artykuł jest pokłosiem wystąpienia wygłoszonego 30 kwietnia 2021 r. na konferencji „Nauki, dyscypliny i metody pomocnicze archiwistyki”. Założeniem autorki było wykazanie zasadności wykorzystania sfragistyki w warsztacie pracy archiwisty i świadome włączenie tej dyscypliny jako nauki pomocniczej archiwistyki. W tym celu poddano analizie przydatność wiedzy sfragistycznej w realizacji podstawowych funkcji archiwów (gromadzenia, przechowywania, opracowania i udostępniania).

Słowa kluczowe: sfragistyka; archiwa; nauki pomocnicze archiwistyki; funkcje archiwów

Sphragistics in the world of archives

Annotation: The article is the result of a speech delivered on April 30, 2021 at the conference “Sciences, disciplines and auxiliary methods of archival science”. The author’s assumption was to demonstrate the legitimacy of the use of sphragistics in the archivist’s workshop and the conscious inclusion of this discipline as an auxiliary science of archival science. For this purpose, the usefulness of sphragistic knowledge in the implementation of the basic functions of archives (collecting, storing, compiling and sharing) was analyzed.

Keywords: sigillography, archives; auxiliary sciences of archivistics; basic functions of archive

Сфрагистика в мире архивов

Аннотация: Статья является продолжением выступления 30 апреля 2021 г. на конференции «Науки, дисциплины и вспомогательные методы архивоведения». Предположение автора состояло в том, чтобы продемонстрировать правомерность использования сфрагистики в мастерской архивариуса и со-

знательное включение этой дисциплины в качестве вспомогательной науки архивоведения. С этой целью была проанализирована полезность сфрагистических знаний для реализации основных функций архивов (сбор, хранение, обработка и предоставление доступа).

Ключевые слова: сфрагистика, архива, вспомогательные архивные дисциплины, функции архивов

Słowem wprowadzenia myślę, że warto wyjaśnić czym jest sfragistyka. Według *Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego* to Nauka Pomocnicza Historii [dalej: NPH] zajmująca się badaniem pieczęci we wszelkich aspektach jej funkcjonowania. Zajmuje się opisem tłoków i odcisków poddając je krytycznej analizie pod wieloma kątami, m.in. historycznym, technicznym czy prawnym, równocześnie poddając ocenie różne elementy przekazu pieczęci (typ, legendy, przywieszenie, właściwości dyplomatyczne, właściwości prawne)¹. Według definicji zaproponowanej przez Marię Guercio w *Encyclopedia of archival science* sfragistyka jest narzędziem do identyfikacji materiału archiwalnego, służy krytycznemu badaniu pieczęci w celu oceny wartości zapisów, identyfikacji osoby związanej z pieczęcią i jej kompetencji oraz mocy prawnej². Jest to szczególnie cenne podejście z punktu widzenia archiwistyki, ponieważ przenosi ono gdzie indziej środek ciężkości względem definicji z *Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego*. Definicja Guercio koncentruje się wokół dysponenta pieczęci, a w kontekście archiwalnym aktotwórcy.

Nie ulega wątpliwości, że obecność pieczęci w zasobie archiwów jest powszechnie wiadoma. Statystyki archiwów państwowych za rok 2019 podają, że w ich zasobach zinwentaryzowanych jest niemal 27 tysięcy typariuszy, odcisków i trójwymiarowych kopii pieczęci³. Nie są to co prawda liczby rzędu milionów jednostek, w których reprezentowane są fotografie czy dokumentacja aktowa. Warto jednak pamiętać, że te dane nie przedstawiają pełnej liczby materiałów sfragistycznych w zasobie archiwalnym. Mówią o tłokach, luźnych pieczęciach lub związanych z dokumentami, oraz o trójwymiarowych kopiach, pomijają jednak całą rzeszę odcisków zachowanych w księgach, po-

---

¹ *Vocabularium internationale sigillographicum*, red. L. Vrtel, K. Müller, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava 2016, nr 1.

² M. Guercio, *Auxiliary sciences*, [w:] *Encyclopedia of archival science*, red. L. Duranti, P. C. Franks, Lanham-Boulder-New York-London 2015, s. 124-126.

³ Zestawienie sumaryczne do sprawozdania z działalności archiwów państwowych za rok 2019, https://www.archiwa.gov.pl/files/zestawienie_sumaryczne_KN-1_2019.pdf [dostęp: 25.04.2021].

szytach czy teczkach aktowych⁴. W związku z niezaprzeczalną obecnością pieczęci w archiwach i ich szczególną specyfiką jako materiału archiwalnego chciałabym się dzisiaj przyrzeć sfragistyce przez pryzmat funkcji archiwów. Obecność pieczęci jako elementu dokumentów, pism sprawia, że przyczyny i skutki wykorzystania sfragistyki na gruncie archiwalnym są dwojakie. Po pierwsze pieczęcie stanowią kategorię materiałów archiwalnych i podlegają opracowaniu jako takie. Po drugie możemy wykorzystywać sfragistykę nie tylko w odniesieniu do materiałów sfragistycznych, ale i innych archiwaliów, w których pieczęcie występują. Jak np. dokumenty, akta, fotografie, czy dokumentacja techniczna.

W klasycznym ujęciu archiwistyki wyróżnia się cztery podstawowe funkcje archiwów: gromadzenie zasobu archiwalnego; przechowywanie go łącznie z zadaniami z zakresu konserwacji zachowawczej; opracowanie archiwalne, zmierzające do powstania należytego opisu oraz udostępnianie materiałów archiwalnych⁵. Patrząc na materiały archiwalne, w omawianym przypadku na pieczęcie, przez pryzmat funkcji archiwów wydaje się właściwym, że by w pełni móc je realizować konieczne jest wprowadzenie do warsztatu archiwisty specjalistycznej wiedzy z zakresu sfragistyki.

Funkcja gromadzenia realizowana przez archiwa oznacza uzupełnianie zasobu archiwalnego przez dopływy i nabytki archiwaliów⁶. Ma ona też związek z kształtowaniem zasobu archiwalnego oraz z jego rozmieszczeniem. I jakkolwiek w odniesieniu do pieczęci średniowiecznych czy wczesnonowoczesnych funkcja ta będzie miała ograniczone zastosowanie, zdaje się bowiem, że większość tego materiału sfragistycznego jest już zgromadzona. Choć zdarza się, że na światło dzienne wypływają egzemplarze dotąd nikomu nieznanne. Wtedy niewątpliwie pogłębiona wiedza z zakresu sfragistyki pozwoli zidentyfikować odnaleziony tłok czy też luźny odcisk oraz umożliwi wartościowanie materiału sfragistycznego proponowanego archiwom. Przykładem takich sytuacji jest przeprowadzony w 2020 roku przez Archiwum Państwowe w Poznaniu zakup z rąk kolekcjonera tłoka pieczęci klasztoru cystersów w Wągrowcu pochodzący z 1746 roku⁷.

---

⁴ *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 9.

⁵ W. Chorążyczewski, *Teoria archiwalna. Skrypt dla studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w roku akademickim 2020/2021*, Toruń 2020, s. 16.

⁶ W. K. Roman, *Funkcje archiwum bieżącego*, [w:] *Archiwa bieżące. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, Toruń, 2015, s. 65

⁷ Informacja na stronie Archiwum Państwowego w Poznaniu o nabyciu tłoka pieczętnego klasztoru cystersów w Wągrowcu, <http://poznan.ap.gov.pl/tlok-pieczetny-klasztoru-cystersow-w-wagrowcu-z-1746-roku-%e2%80%a8wyjatkowym-nabytkiem-archiwum-pan->

Niemniej wydaje mi się, że z pogłębionej znajomości sfragistyki archiwistyka może skorzystać również w perspektywie przyszłości i kształtowania narastającego zasobu archiwalnego. Bowiern obejmując nadzór archiwalny nad instytucjami i wpływając de facto na to jakie materiały archiwalne spłyną w przyszłości do archiwów, odnoszę wrażenie, że bardzo często zapominamy o roli pieczęci w funkcjonowaniu instytucji. Choć w wykazach akt znajdują się klasy poświęcone ewidencji odcisków pieczęci zdaje się, że te pomoce kancelaryjne giną w masie aktowej. Rodzi się też pytanie czy w ogóle są one tworzone. Jednak to rozważania na inny czas i miejsce. Niemniej w zespołach współczesnych instytucji jeszcze trudniej od ewidencji odcisków uświadczyc tłoki używanych przez nie pieczęci. Posiadanie w zespole tłoków pieczęci, którymi posługiwała się dana instytucja, nie tylko byłoby wyrazem kompletności zespołu, mogłoby ułatwić jego opracowanie ze względu na informacje o aktotwórcy, strukturze instytucji oraz umożliwić wykrywanie ewentualnych fałszerstw dokumentów. Choć i tu rodzi się pytanie o zasadność gromadzenia wszystkich pieczęci, w tym też bardzo często powtarzających się parasigillów powielających wyłącznie noty kancelaryjne.

Realizacja funkcji przechowywania obejmuje zapewnienie materiałom archiwalnym właściwych warunków przetrwania w czasie, określonych przez odpowiednie przepisy, tak by możliwie długo zapewnić dostęp do informacji w nich utrwalonej. Wiąże się to przede wszystkim z wymogami technicznymi pomieszczeń, w których przechowujemy archiwalia⁸. Celem jest zapobieganie zniszczeniu i degradacji materiałów. I choć pod tym względem wkraczamy w sferę zagadnień z zakresu konserwatorstwa to właśnie sfragistyka opisująca technologię powstawania pieczęci oraz uwarunkowania materiałowe stwarza dla konserwatorów podstawy do wnioskowania na temat odpowiednich warunków przechowalniczych⁹.

Niewątpliwie najszerze zastosowanie sfragistyka (jako nauka pomocnicza względem archiwistyki) będzie miała w zakresie funkcji opracowania. Nie bez powodu bowiem na gruncie metodyki archiwalnej w zakresie opracowania różnorodnych materiałów archiwalnych stworzymy szczegółowe wskazówki metodyczne. Opierając się przy tym o wiedzę fachową z zakresu różnych dyscyplin. Sfragistyka jest zatem potrzebna archiwistom nie tylko do zrozumienia źródła, ale do stworzenia przejrzystego i poprawnego meryto-

---

stwowego-w-poznaniu-w-2020-roku/ [dostęp: 25.04.2021].

⁸ W. K. Roman, *Funkcje archiwum...*, s. 66.

⁹ *Wybrane kręgi zainteresowania pieczęciami* obrazujące relacje zachodzące między poszczególnymi dyscyplinami, patrz: E. Cwiertnia, A. Ailes, P. Dryburg, *Wax Seals: Material and Context' An Interdisciplinary Research Project*, Staatliche Musset zu Berlin 2016, <<https://siegel.hypotheses.org/155>> [dostęp: 28.04.2021].

rycznie opisu archiwalnego. Stąd tak ważnym jest by przystępując do opracowania materiałów archiwalnych w innej formie niż akta zwracać baczną uwagę na cechy dokumentacji, które narzucają swego rodzaju sposób patrzenia na źródło. W przypadku pieczęci elementy, które należy określić to dysponent, jego charakter i kompetencje, typ pieczęci, chronologię jej używania, należy określić typ ikonograficzny i omówić wyobrażenie napieczątne oraz legendę, kształt i materiał wykonania zarówno tłoka jak i odcisku oraz szereg innych drobnych informacji składających się na całość komunikatu wyrażanego przez pieczęć. By archiwista nie zbłądził w gąszczu rozbudowanego tezaurusu pojęciowego i zróżnicowanych typologii w sukurs przychodzą wskazówki metodyczne, opracowywane w oparciu o wiedzę sfragistyczną. Polskie wskazówki metodyczne w tym zakresie powstały w 1961 roku i formalnie obowiązują po dziś¹⁰. Niemniej zmieniająca się rzeczywistość, rozwój nowoczesnych technologii oraz wejście metodyki archiwalnej w tworzenie tak zwanego opisu wielopozoomowego niejednokrotnie sprawiały konieczność modernizacji wskazówek metodycznych. Podobne odczucia na gruncie opracowania materiałów sfragistycznych sprawiły, że grupa archiwistów praktyków, metodyków oraz sfragistyków we współpracy z konserwatorami przez kilka lat pracowała nad nową propozycją opisu materiałów sfragistycznych. Praca zakończona publikacją NDAP¹¹ zawiera nie tylko propozycję struktury i pól opisu, jest też podstawowym kompendium wiedzy, które pozwoli archiwistom przygotować się do pracy z materiałami sfragistycznymi.

Znajomość podstaw sfragistyki ma również znaczenie przy opracowaniu innych materiałów archiwalnych niż sfragistyczne. Świadomość sfragistyczna pozwala archiwistom wykształcić umiejętność odsiewania pieczęci istotnych dla opracowania od tych mniej ważnych, chodzi np. o umiejętność rozpoznania na dokumentacji pieczęci aktotwórcy od pieczęci instytucji korespondującej z aktotwórcą. Chodzi również o świadomość rozgraniczania pieczęci sensu stricto od parasigillów, służących do nanoszenia na pisma not kancelaryjnych, jak prezenta, różnego rodzaju formuły czy stemple nazwiskowo-tytułowe. Ponadto uwrażliwienie właśnie na noty kancelaryjne powielane pieczęciami pozwala osadzić dokumentację w określonym kontekście. Przykładowo informacje o zatwierdzeniu projektu odciskane na dokumentacji technicznej dostarczają

---

¹⁰ Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 1961 r. w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach państwowych, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952-2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 302-310.

¹¹ *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, ss. 217.

archiwiscie informacji o stadium projektu. Ta informacja z kolei może rzutować na przebieg porządkowania dokumentacji np. w obrębie serii.

Udostępnianie jako funkcja związana z działalnością informacyjną archiwów obejmuje szereg czynności począwszy od opracowywania procedur udostępniania w oparciu o znajomość specyfiki poszczególnych materiałów archiwalnych, przez czynności związane z wychodzeniem do użytkownika z informacją o zasobie archiwalnym. W przypadku materiałów sfragistycznych jednym z działań, które wpisuje się w funkcję udostępniania przez rozpowszechnianie informacji o zasobie jest opracowywanie inwentarzy¹² i katalogów pieczęci¹³. Wiedza z zakresu sfragistyki może również wpływać na ograniczenia udostępniania. Rozwinięta świadomość sfragistyczna pozwala archiwiscie na ocenę wartości pieczęci. W wyniku takiej oceny dla dobra materiałów sfragistycznych archiwista może odmówić użytkownikowi dostępu do oryginału pieczęci. Rodzi się wtedy konieczność zaspokojenia potrzeby wyszukiwawczej/informacyjnej użytkownika jakimś ekwiwalentem oryginału. Rozwiązanie w tym względzie stanowią przede wszystkim tradycyjne fotografie i odlewy pieczęci. Niemniej rozwijająca się ciągle technologia stwarza nowe możliwości, jedną z nich jest wykonywanie fotografii w technologii RTI. Metoda ta mająca na celu ujawnianie zjawisk powierzchniowych jest pozytywnie przyjmowana na gruncie sfragistyki, pozwalając naukowcom na dokładniejsze badanie reliefów pieczęci. Polega ona na stworzeniu swego rodzaju cyfrowej symulacji obiektu przez nałożenie na siebie serii zdjęć wykonanych z jednego położenia, ale przy różnie skierowanym oświetleniu.¹⁴ Zastosowanie tej technologii i tworzenie z powstałych o nią fotografii cyfrowych katalogów i korpusów pieczęci staje się dla archiwów coraz łatwiej osiągalną formą udostępniania. Przykładem wykorzystania tej technologii jest projekt Johna McEwana „Digital Sigillography Resource”¹⁵.

Ponadto dobrze wykonany opis archiwalny ma w moim odczuciu silne przełożenie na powodzenie udostępniania materiałów archiwalnych. Posługując się możliwie skrupulatnie sfragistyką w tworzeniu opisu pieczęci, które ze względu na poziom skomplikowania komunikatów, którymi się posługują, są niewątpliwie trudnym materiałem dla odbiorcy. Dlatego też archiwista,

---

¹² Inwentarz pieczęci – zbiór opisów wszystkich pieczęci z całego zasobu lub jednego z zespołów danego archiwum, patrz: *Vocabularie...*, nr 317.

¹³ Katalog pieczęci – ustrukturyzowany zbiór opisów pieczęci wchodzących w skład różnych kolekcji, zbiorów lub zespołów archiwalnych zebranych pod kątem określonego tematu, patrz: *Vocabularie...*, nr 316.

¹⁴ J. A. McEwan, *Reflectance Transformation Imaging and the Future of Medieval Sigillography*, „History Compass” t. 16, z. 9 (2018), s. 2.

¹⁵ Tenże, *Digital Sigillography Resource*, <<http://www.digisig.org/>> [dostęp: 25.04.2021].

który opierając się o wiedzę sfragistyczną, odczytując wizerunek napieczętny oraz rozszyfrowując napisy umieszczone na pieczęciach stworzy możliwie szczegółowy jej opis ułatwi tym samym skorzystanie z tego materiału użytkownikowi, który niekoniecznie musi posiadać specjalistyczną wiedzę w tym zakresie. Ułatwi to proces udostępniania minimalizując prowadzenie przez użytkownika poszukiwań na ślepo, tym samym ograniczając również udostępnianie pieczęci tylko do takich, które są mu faktycznie potrzebne. Niepodważalną potrzebę poprawnego konstruowania opisu pieczęci potwierdzają spotykane czasem, utrwalone w obiegu naukowym błędne interpretacje pieczęci. Nie muszą chyba tłumaczyć jakie konsekwencje może nieść za sobą taki błąd. Za przykład niech posłuży wykazane ostatnio błędne odczytanie legendy pieczęci przy dokumencie Jana Hinczy z Rogowa z 1435 r., z zasobu Archiwum Państwowego we Wrocławiu. W dotychczas opublikowanych katalogach dokument ten funkcjonował jako opatrzony pieczęcią księcia brzeskiego Ludwika¹⁶. W istocie z poprawnego odczytu legendy wynika, że jest to odcisk pieczęci Jana Hinczy z Rogowa.

Tak wygląda sfragistyka w archiwach, jeśli spojrzeć na nią przez pryzmat funkcji archiwów, a szczególnie charakter realizowanych przez nie podstawowych zadań. Warto jednak pamiętać, że nie są te jedyne funkcje archiwów. Wyszczególniamy również funkcje społeczne; a wśród nich naukową i edukacyjną (nazywaną też popularyzatorską). Wiążą się one bezpośrednio z funkcją udostępniania. I tak jak dla realizacji funkcji naukowej duże znaczenie będzie miało przygotowywanie wspomnianych już katalogów pieczęci, jednakże ich rola nie ogranicza się jedynie do informacji o zasobie. Trzeba pamiętać, że są one de facto edycjami źródłowymi, które z punktu widzenia prowadzenia badań naukowych są dla sfragistyków nieprzecenionym materiałem. Warto tu wskazać na takie prace jak *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu* (pod redakcją P. Pokory i M. Hlebionka) czy wydany całkiem niedawno pierwszy zeszyt *Katalogu pieczęci z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu: Pieczęcie królów i królowych polskich do 1572 r.* Sfragistyka znajduje swoje zastosowanie również przy edycjach dokumentów, których pieczęcie stanowią integralną część.

W przypadku funkcji edukacyjnej warto zwrócić uwagę na walory wizualne pieczęci. Niezaprzeczalnie stanowią one wdzięczny materiał do prezentacji. Odpowiednio omówiony może być doskonałym narzędziem populary-

---

¹⁶ *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, t. 9, *Archiwa książęce i drobne akcesje*, cz. 1 (1401–1500), oprac. R. Żerelik, Wrocław 1998, nr 295; R. Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014, nr 9410.

zatorskim sprzyjającym podnoszeniu kultury archiwalnej w społeczeństwie¹⁷. Wśród rozmaitych form prezentacji warto zwrócić uwagę na wystawy, m. in. te wirtualne, jak dostępna na stronie AP Poznań wystawa związana ze wspomnianą już publikacją katalogu *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*¹⁸. Ciekawą formą są również cykle powiązanych ze sobą działań, np. związane z publikacją wspomnianego wcześniej pierwszego zeszytu katalogu pieczęci z zasobu AP Toruń. W ramach promocji tego wydawnictwa miało miejsce kilka wydarzeń naukowo-popularyzatorskich jak konferencja naukowa poświęcona toruńskim zbiorom pieczęci oraz wystawa wirtualna i film zrealizowany przez pracowników archiwum pod hasłem *Co nam mówią pieczęcie?*¹⁹ Niezagospodarowanym jeszcze przez archiwa obszarem są warsztaty sfragistyczne. Takie spotkania składające się z prelekcji o historii pieczęci i jej znaczeniu w różnych sferach ludzkiego życia, zwieńczone wygotowaniem dokumentu opatrzonego własnoręcznie odcisniętą przez uczestników pieczęcią, organizowane są przez Wydział Nauk Historycznych UMK. Cieszą się one dużym zainteresowaniem młodzieży, dlatego mogłyby stanowić ciekawą alternatywę dla organizowanych przez archiwa warsztatów genealogicznych nastawionych na kształtowanie świadomości archiwalnej młodego pokolenia²⁰.

Tak postrzeżaną sfragistykę, przez pryzmat funkcji archiwów i jej przydatności, a wręcz konieczności przy pracy z materiałami sfragistycznymi widzę już nie tylko jako klasyczny przykład NPH, a przykład nauki pomocniczej archiwistyki.

---

¹⁷ W. Krawczuk, *Tradycyjne nauki pomocnicze historii w pracy archiwisty*, [w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Kielce 20-21 września 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 165-169.

¹⁸ *600 lat historii odcisniętej w 730 typariuszach*, Wystawa wirtualna promująca publikację *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, <http://poznan.ap.gov.pl/edukacja-2/wystawy/01-02-2016/> [dostęp: 25.04.2021].

¹⁹ *Co nam mówią pieczęcie...?* Wystawa wirtualna promująca towarzysząca publikacji *Katalogu pieczęci królewskich Archiwum Państwowego w Toruniu*, http://torun.ap.gov.pl/wystawy_wirtualne/co-nam-mowia-pieczecie/ [dostęp: 25.04.2021]; *Co nam mówią pieczęcie?*, Film prezentujący pieczęcie z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu, <http://torun.ap.gov.pl/co-nam-mowia-pieczecie/> [dostęp: 25.04.2021].

²⁰ Szerzej o znaczeniu i wadze działalności edukacyjno-popularyzatorskiej archiwów patrz: A. Kulecka, *Nauki pomocnicze historii a działalność edukacyjna i popularyzacyjna archiwów*, [w:] *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017, s. 55-66.

REFERENCES – BIBLIOGRAFIA

- 600 lat historii odcisniętej w 730 typariuszach, Wystawa wirtualna promująca publikację *Zbioru tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, <<http://poznan.ap.gov.pl/edukacja-2/wystawy/01-02-2016/>>, [dostęp: 25.04.2021].
- Chorażyczewski W., *Teoria archiwalna. Skrypt dla studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją w roku akademickim 2020/2021*, Toruń 2020, ss. 130.
- Co nam mówią pieczęcie...?, Wystawa wirtualna promująca towarzysząca publikacji *Katalogu pieczęci królewskich Archiwum Państwowego w Toruniu*, <http://torun.ap.gov.pl/wystawy_wirtualne/co-nam-mowia-pieczecie/>, [dostęp: 25.04.2021].
- Co nam mówią pieczęcie?, Film prezentujący pieczęcie z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu, <<http://torun.ap.gov.pl/co-nam-mowia-pieczecie/>>, [dostęp: 25.04.2021].
- Digital Sigillography Resource, <<http://www.digisig.org/>>, [dostęp: 25.04.2021].
- Encyclopedia of archival science, red. L. Duranti, P. C. Franks, Lanham-Boulder-New York-London 2015, ss. 454.
- Hlebionek M., *Jakich nauk pomocniczych potrzebuje archiwistyka?*, [w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Kielce 20-21 września 2017 r.*, red. W. Chorażyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 151-164.
- Informacja na stronie Archiwum Państwowego w Poznaniu o nabyciu tłoka pieczętnego klasztoru cystersów w Wągrowcu, <<http://poznan.ap.gov.pl/tlok-pieczetny-klasztora-cystersow-w-wagrowcu-z-1746-roku-%e2%80%a8wyjatkowym-nabytkiem-archiwum-panstwowego-w-poznaniu-w-2020-roku/>>, [dostęp: 25.04.2021].
- Krawczuk W., *Tradycyjne nauki pomocnicze historii w pracy archiwisty*, [w:] *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Kielce 20-21 września 2017 r.*, red. W. Chorażyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 165-169.
- Kulecka Alicja, *Nauki pomocnicze historii a działalność edukacyjna i popularyzacyjna archiwów*, [w:] *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017, s. 55-66.
- McEwan J. A., *Reflectance Transformation Imaging and the Future of Medieval Sigillography*, "History Compass" t. 16, z. 9 (2018).
- Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 202, ss. 217.
- Roman W. K., *Funkcje archiwum bieżącego*, [w:] *Archiwa bieżące. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, Toruń, 2015, ss. 184.
- Vocabularium internationale sigillographicum, red. L. Vrtel, K. Müller, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava 2016, ss. 618.
- Wybrane kręgi zainteresowania pieczęciami (patrz: E. Cwiertnia, A. Ailes, P. Dryburg, *Wax Seals: Material and Context' An Interdisciplinary Research Project*, Staatliche Musset zu Berlin 2016, <<https://siegel.hypotheses.org/155>>, [dostęp: 28.04.2021].
- Zestawienie sumaryczne do sprawozdania z działalności archiwów państwowych za rok 2019, <https://www.archiwa.gov.pl/files/zestawienie_sumaryczne_KN-1_2019.pdf>, [dostęp: 25.04.2021].
- Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 1961 r. w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach pań-

stwowych, [w:] Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952-2000, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 302-310.